

Lättläst - ett svårt begrepp

"Nu har det förbannade Läsa Lätt-förlaget givit ut en ny dumbok för förståndshandikappade.

(---) Det är småslirigt och slafsigt och man inser att det goda syftet bakom LL-böckerna mer är att göda inkompetenta författare än att bereda förståndshandikappade bra läsning", kunde man så sent som 1995 läsa i en anonym insändare i Aftonbladet.

Idag känns det självklart att det finns böcker för alla sorters läsare, men det är inte mer än 30 år sedan begreppet "lättläst" myntades. Det var då man från statligt håll initierade en utgivning av särskilt tillrättalagda böcker som främst skulle rikta sig till begåvningshandikappade läsare.

Under årens lopp har många litteraturkritiker frynt på sina litterära näsor åt vad de tyckt vara undermåliga produkter och med jämna mellanrum har det blossat upp en diskussion om de lättlästa böckernas litterära "behörighet".

Den föraktfulla attityd som under årens lopp visats mot de böcker som rubricerats som lättlästa; "skelettböcker", "välmenta idiotismer" och allt vad de nu har kallats, speglas rätt väl i ovanstående arroganta insändare. Men innan vi fördjupar oss i de så kallade lättlästa böckernas vara eller inte vara, låt oss diskutera läsningens stora betydelse i allmänhet.

Läsning en klassfråga?

Allt tydligare framstår bokläsandet som en klassfråga. Mer än någonsin är ett rikt språk en maktfaktor och en självklar förutsättning för demokratin. Den som inte läser är lättare att manipulera. De som har makt i en demokrati är de som har ett språk och mellan språk och läsning finns vattentäta skott, för det är ju genom läsning man utvecklar sitt språk.

Att läsa är alltså viktigt, det kan vi väl alla vara överens om, men *vad* är det egentligen vi ska läsa? Med ett utvidgat textbegrepp, där olika sorters texter

tillmätts samma betydelse, har skönlitteraturen blivit styvmoderligt behandlat, åtminstone i skolan. Bakom detta ligger skolans aningslösa teknikfixering, där datorer prioriteras på bekostnad av böcker.

Men för att effektivt kunna använda sig av Internet krävs rejäla kunskaper i läsning och skrivning. "Ingen kunskapsinhämtning utan böcker", skriver Göran Hägg i en artikel i *Moderna Tider* och han avslutar sin artikel med följande ord: "Det är inget fel att använda maskiner. Denna text har när du läser den varit igenom cirka fem datorer och mejlats ett par gånger. Men den har skrivits med hjälp av kunskaper som bara går att skaffa med hjälp av bokstäver, språk och en gnutta mänsklig hjärna."

Som tur är har historien visat att en teknisk uppfinning ofta främjar det den var tänkt att ersätta. I samma tidning, under artikelrubriken "Det tredje miraklet" (där förstås läsningen åsyftas), bekräftar Björn Ranelid Häggs slutsats: "Det krävs alltid en människa och en själ för att tänka, skriva och skapa texterna som ska bli böcker."

Bäst i världen?

Vuxna svenskar läser bäst i världen har undersökningar visat, men liksom bland barnen finns det en hel del som inte läser så bra.. Mats Myrberg, som undersökt läsförmågan hos vuxna svenskar, visar att två miljoner svenskar inte klarar av att läsa en dagstidning. Mer än en halv miljon av dessa kan bara läsa enstaka ord och formuleringar och förstår inte innehållet i längre texter.

Ytterligare en och en halv miljon vuxna svenskar läser så dåligt att de inte kan tillgodogöra sig innehållet i de artiklar som står i en dagstidning. Med andra ord; en fjärdedel av Sveriges befolkning klarar inte av att läsa en dagstidning! I dagens informationssamhälle krävs en läsförmåga som motsvarar kraven i år 6. Två miljoner svenskar når inte den nivån.

Nya perspektiv

"Vi lever bara ett liv, men genom att läsa böcker lever vi många liv", skrev en gång författaren Kaj Söderhjelm. Och visst är det sant. I kampen mot läshinder som exv dyslexi, är läsandet en självklarhet, för det finns bara en väg till god

läsförmåga - nämligen att läsa och att läsa mycket! Det handlar om att spränga sin egen språkliga gräns, att öppna dörren för äventyret och låta författarens ord dansa rakt in i hjärtat. Lyftet från de torra bokstäverna till en text som lever känns varje gång lika märkvärdigt och underbart.

"Bokstäfr äre teckn
som mäd mångeledes
hijt ok dijt dragne streck,
prickar ok linier
liksom afcopiera tanckan
ok dess tolk, språket."

Så skrev Samuel Columbus i *En svensk ordskötsel* 1678. Att denna geniala definition skrevs innan några regler fanns för stavning, märkte ni förstås, men budskapet är glasklart; vitsen med bokstäver är att de avbildar, dvs tolkar, något. Läsning är nödvändig för att ordförråd och språk ska utvecklas och just skönlitteratur är en aldrig sinande känsla till kunskap och personlig utveckling. I sökandet efter en egen identitet erbjuder skönlitteraturen många olika mönster. Läsning utvecklar vårt tänkande, vårt känsloliv och gör oss medvetna om vårt kulturarv. Skönlitteraturen kan, förutom att ge kraft och livsinspiration, också hjälpa oss att hitta nya lösningar.

Läshinder

Hur gör man då med dem som har läshinder av olika slag? Som faktiskt inte, av olika skäl, klarar av att läsa en helt "vanlig" roman? Som trasslar in sig i alla ordgirlander?

En lätt förvirring tycks råda kring vilka former av läshinder som de lättlästa böckerna riktar sig till. De lättlästa böckernas läsare är ju ingen homogen grupp med likartade problem. Det handlar inte bara om läsovilliga, vars läslust kan stimuleras genom intresseväckande böcker, utan det finns ju även människor med sådana funktionshinder vilka rent bokstavligt hindrar dem från att läsa en "vanlig" bok.

Fem huvudgrupper som har stort behov av särskilt anpassade böcker kan urskiljas:

- begåvningshandikappade

- nybörjarläsare
- invandrare
- personer med specifika läs- och skrivsvårigheter/dyslexi
- läsovana/läsovilliga personer

Naturligtvis är denna indelning ytterst schematisk; de olika hindren griper tag i varandra och samverkar till svårigheterna. När det gäller de två sistnämnda grupperna; personer med specifika läs- och skrivsvårigheter/dyslexi samt läsovilliga som saknar motivation, krävs inte språkligt och innehållsmässigt tillrättalagda böcker i samma grad som för de övriga grupperna, men läslusten är kanske lättare att locka fram genom de lättlästa böckernas läsvänliga fodral.

Svårt att skriva lätt

Att skriva kort och begripligt kan väl inte vara särskilt svårt hävdar kanske någon. Då kan man ju hoppa över alla litterära finesser och undvika alla språkliga krusiduller som tar så lång tid att formulera. Att skriva ihop lättlästa böcker är väl något som man kan göra med vänstran, medan man samtidigt försöka bestiga Helikon med ett mera odödligt alster. Lättlästa böcker är väl ingen konst att skriva, eller hur?

Att skriva lättlästa och samtidigt konstnärligt värdefulla böcker är svårt, intygar många författare:

"Att skriva lätt är svårt.

Det kanske låter konstigt, men så är det.

Att skriva lätt är också roligt.

Och spännande.

Det är viktigt att alla förstår

det man skriver."

Så skriver författaren Dag Öhrlund i LL-förlagets lilla bok *Vi gör lättlästa böcker*, där 29 författare och illustratörer berättar om sig själva och om hur det är att skriva lättlästa böcker. En fråga som genast infinner sig är; var på den litterära skalan ska de lättlästa böckerna egentligen placeras, för inte kan väl litteratur reduceras till ett hjälpmedel?

Kritik

Kanske oroar sig litteratörskaren för att kravet på lättlästhet ska kontaminera den "riktiga" litteraturen och skapa lata läsare, som pustar vid ord längre än sju bokstäver eller trappar tråden när en bisats dyker upp.

För drygt 15 år sedan gav exv en bearbetning av Prinsessan på ärten författaren Stefan Mählqvist anledning att kritisera de lättlästa böckerna:

"Eftersom de flesta är överens om att några eller kanske till och med ganska många läsare behöver lättlästa böcker, förefaller det som idealet vore att alla alltid borde skriva lättläst för att ingen ska riskera att känna sig mer obegåvad än andra. (---) Vi lever nära gränsen där svåra ord och långa meningar knappt tolereras utan kritiska förebråenden. Har några svårt att läsa, skall alla böcker vara rysligt lättlästa."

Böckernas påstådda lättlästhet har också ifrågasatts. Särskilt har man reagerat mot det fraserade radfallet som inte alltid tycks ha fungerat naturligt. Anmärkningar har även riktats mot det som man ansett vara en innehållsmässig eftersläpning av sjuttitalgrå socialrealism.

Somliga har tyckt att man ska sluta dadda med de lässvaga: "vill de så kan de!", utropar någon triumferande och pekar på läsretarderade personer som lyckats klara av teoriböckernas knaggliga innehåll när de velat ta körkort.

Andra har betraktat tillgången till lättlästa böcker som en demokratisk rättighet, vilken understryker allvaret i påståendet att litteratur är till för alla.

Ytterligare några hoppas på att lättlästa böcker kan ge litterär mersmak och fungera som en uvertyr till mer avancerad diktning.

Tydligt är att begreppet "lättläst" har fått en dualistisk innebörd; för några har de en negativ klang i betydelsen medioker, intelligensbefriad, slätstruken, torftig etc., medan andra använder det som ett välvilligt omdöme i bemärkelsen konkret, lättfattlig, populär och tydlig. Skällsord eller positiv värdering, det är bara att välja.

Förlag för lättläst

Det är framför allt tre förlag som formsytt sin utgivning efter läsare med någon form av funktionshinder: *LL-förlaget* som främst har förståndshandikappade som

målgrupp, *Opal* som försöker förföra de läsovilliga och *Hegas* som framförallt vänder sig till personer med dyslexi och läs- och skrivsvårigheter. Sedan finns det naturligtvis en rad andra förlag som, vid sidan av sin ordinarie utgivning, ger ut särskilt lättlästa böcker, men dessa är huvudsakligen adresserade till nybörjarläsarna.

Form

Hur ska då den text som gör anspråk på att vara lättläst se ut? Förlagens, dvs de förlag som gör anspråk på att vända sig till den svage läsaren, mångåriga erfarenhet har resulterat i en nästan standardiserad design vad gäller de lättlästa böckernas yttre skal.

Den yttre utformningen är naturligtvis viktig: layouten ska ge ett luftigt intryck med breda marginaler och ordentligt mellanrum mellan ord och rader.

Typografin bör vara stor och tydlig; osynlig, men genomskinlig som ett nydiskat kristallglas för att göra rätt åt innehållet.

Textmassan ska vara uppdelad i korta kapitel och boken ska var rikligt illustrerad, åtminstone om den riktar sig till barn.

Bilderna bör förstärka texten både innehålls- och känslomässigt och bör därför inte vara symboliska eller framställda ur konstiga vinklar. Som ett slags isdubbar bör illustrationerna fungera; de ska ge läsaren ordentligt fäste när denne kavrar sig igenom texten.

Formatet är betydelsefullt - boken får inte kännas tung i handen - vilket leder till ett begränsat sidomfång. Textmassan är ibland inte större än ett kapitel i vanlig bok.

Lix

Med olika metoder har forskare försökt mäta hur svårt det är att läsa olika texter. Genom att mäta en texts menings- och ordlängd har man försökt komma fram till textens genomsnittliga nivå i språkligt avseende. Läsbarhetsindex, Lix, är alltså ett mått på en texts svårighetsgrad. Rent matematiskt räknar man ut en texts Lixtal genom att addera det genomsnittliga antalet ord i varje mening med procenten ord som är långa (som innehåller fler än 6 bokstäver). Lix-talen varierar mellan 15 (lätt) och 60 (svår). Pippi Långstrump beräknas ligga på Lix 25, medan en genomsnittlig kultursida har Lix 50.

Hegas (numera uppköpta av förlaget Kommunlitteratur i Höganäs) är exv ett förlag som alltid uppger Lixtalet för sina böcker. Andra förlag anser däremot att uträkning av Lix är ett förlegat förfaringssätt, som inte tillförlitligt kan avgöra om en text är lättläst eller ej. En text kan ju som bekant vara svårfattlig också vad det gäller innehåll och struktur, men Lix mäter bara den språkliga svårighetsnivån och tar inte hänsyn till vare sig textens stoff eller dess disposition. Dock är metoden enkel att tillämpa, även om den alltså inte är en garanti för att en text verkligen är lättläst.

Innehåll

Innehållsmässigt strävar man efter en direkt kick-off effekt: helst ska texten fånga in läsaren redan på tionde raden och ha en gripande eller spännande intrig, där läsaren kan känna igen sig. Det betyder en story som serveras "on the rocks". Alla långa beskrivningar som inte är nödvändiga för storyn skippas.

Handlingen bör ha en rak kronologi, relatera till få personer och vara klart avgränsad i tid och rum. Den kronologiska koncentrationen innebär att berättelserna mestadels är framåtriktade, tillbaka och tvärs kast i tid och rum är sällsynta.

Språket ska vara lättbegripligt och bestå av ett konkret och enkelt ordval. Onödiga småord, förkortningar av alla slag, språkliga mångtydigheter har filtrerats bort.

Korta ord, dvs. ord som består av mindre än sju bokstäver, underlättar läsningen.

Språket bör med andra ord ha skrubbat rent från abstraktioner och inte grumlas av liknelser och metaforer som av den svage ofta tolkas rent bokstavligt. Korta meningar med i huvudsak rak ordföljd bidrar också till lätlästheten.

Några förlag använder sig av ett fraserat radfall där ny rad påbörjas efter avslutad tanke eller efter punkt.

Överlag har de olika förlagens lättlästa böcker en läsvänlig polish; de är tunna och greppvänliga, har hårda blanka pärmar och en enkel och ren formgivning som ger ett läsarmässigt skonsamt intryck.

Lagom är bäst

Men det ska vara lagom av allting. Överdrivet tillrättalagda böcker kan ibland få motsatt verkan och mynna ut i berättelser som inte alls känns särskilt lätta att läsa.

Alltför korta meningar kan bli ett hinder i läsningen och resultera i ett stackatospråk som hackar sönder innehållet. Actionkravet kan leda till att person- och miljöskildring helt kommer i skymundan och endast blir ansatser. Läsningen kan bromsas av för många kapitel och för stor stil kan få en avskräckande effekt och kännas stigmatiserande.

Det gäller att hitta rätt nivå så att kravet på lätlästhet kan synkoperas med litterär kvalitet. En bok som är lätt att läsa ska också ge en litterär upplevelse. Att lyckas med detta är naturligtvis både tidsödande och svårt, för författaren gäller det att finna exaktheten och att kunna traktera sitt instrument med precision. Sådär formulerar LL-förlaget det:

"När man skriver lättläst går det inte att gömma sig bakom mängder av ord och luddiga tankar. Att skriva lättläst är att skriva rakt på sak."

"Yppighet kan lätt beskäras, men för torftighet finns ingen bot", sa den romerske vältalighetsläraren Quintilianus en gång för förfärligt länge sedan. Just de lättlästa böckernas förmenta torftighet, både vad det gäller form och innehåll, har många gånger kritiserats. Någon har rentav sett det som ett attentat mot litteraturen att tvinga författarna att uttrycka sig så lättfattligt som möjligt.

Andra har tyckt att denna typen av förenklade böcker gör mer skada än nytta.. Kritikerna har blivit irriterade när de lättlästa böckernas författare har dristat sig till att försöka skildra komplicerade skeenden på ett allt för enkelt sätt. De stora livsfrågorna anses tydligen kräva en konstnärlig gestaltning som lätläsningsböckernas begränsade omfång inte ger utrymme för. Och kan man nu inte skildra existentiella frågor på ett tillräckligt estetiskt sätt får man hålla sig till att beskriva små konkreta vardagsföreteelser, vilket i sin tur ibland resulterar i torftighet. Man kan ju undra om detta klander riktar sig mot de lässvaga, vilka man kanske tror är känslomässigt och ideologiskt impotenta, eller om det är LL-författarnas djärvhet att trampa in på de stora mästarnas område som känns så provocerande.

Att många lättlästa böcker under årens lopp har skrivits på rutin kan inte förnekas, men när lätläsningsboken är som bäst innehåller den ett förtätat språk, destillerat

från alla konstigheter, en koncentrerad och engagerande handling samt en sympatisk diktning som varsamt lotsar läsaren framåt.

LL-förlaget

Just när det gäller LL-förlagets produktion tycker jag att man kan se en tydligt kvalitetsutveckling; idag vilar det ofta en stillsam exklusivitet över förlagets utgivning. Några av våra bästa deckarförfattare skriver kortdeckare i miniformat, aktuella ämnen som exv berättelsen om Nelsons Mandelas liv, där utrymme ges för ett detaljerat och engagerat berättande tillsammans med mängder av bra fotografier stannar kvar i läsarens sinne. Eller varför inte deras utgivning av kärlekslyrik, där dikterna utan någon irriterande adaptation finns att läsa samtidigt som de går att höra upplästa eller tonsatta på den tillhörande cd:n.

Statligt produktionsstöd gör att bokpriserna kan hållas låga, trots den goda papperskvaliteten och de många illustrationerna. Utgivningen omfattar dels nyskrivna texter inom olika genrer som exv romaner, noveller, deckare, fackböcker och lyriksamlingar, dels bearbetade klassiker. Att bearbeta klassiker har blivit starkt ifrågasatt och många tycker att bearbetningar stympar originalen till oigenkännlighet. Andra ser fördelarna med en klassikerutgivning som ger den lässvaga möjlighet att läsa böcker som ingår i vårt kulturarv och som är välbekanta för de flesta andra. LL-böckernas genomsnittliga svårighetsgrad anses motsvara den som finns i ett ordinärt läromedel som är avsett för barn i åldern 10-13 år.

Till skillnad från de flesta andra förlag som ger ut lättlästa böcker, använder LL-förlaget genomgående fraserat radfall i sina böcker vilket gör att högermarginalerna är ojämna. Texten delas in i korta rader på ca 40 bokstäver, där en sak händer per rad. Jag får en känsla av att läsa en prosadikt när jag ögnar igenom en LL-bok och det känns bra. Det fraserade radfallet hjälper läsaren att en göra en naturlig paus.

Autentiska texter

För dem som lider av dyslexi/läs- och skrivsvårigheter ligger problemen nästan alltid på avkodningsplanet, dvs man har problem med att läsa texten men inga större svårigheter med att förstå den. Då är det oerhört viktigt att det är

betydelsefulla, s k riktiga, texter man lägger sin energi på. Autentiska texter, texter fyllda av mening, texter som låter oss kliva in i någon annans liv och betrakta världen utifrån dennes horisont. Serien *En ingång till...* som ingår i A&W:s läromedelspaket *Trapets* är ett nytt och fräscht tillskott till floran av bra litteratur i litet format. Serien vänder sig till den ovane läsaren som sällan orkat läsa en hel roman.

Tjugo noveller, samtliga utvalda av författaren Torbjörn Lundgren som också är dyslektiker, ger just en bra ingång till vårt västerländska kulturarv. Det är sparsmakade texter som spänner över olika genrer och tidsepoker - humoreller trängs med skräck och spänning såväl som med kärlek och erotik. De tjugo novellerna är uppdelade i tio böcker med två texter i varje. Böckerna är finurligt nog vändbara och kan läsas från vars ett håll, på så sätt känns böckerna relativt tjocka trots det ringa formatet. Texterna är inte på något sätt adapterade, utan i stället försedda med ordförklaringar. Min enda invändning är mer av genuskaraktär: Varför är bara fyra kvinnliga författare representerade? Det är en snedfördelning som förhoppningsvis snarast rättas till!

Att inte kunna läsa urholkar inte bara individens självkänsla, utan utgör också ett hot mot demokratin. I ett samhälle som översvämmas av olika slags texter är läskunnighet en nödvändig kulturell och politisk färdighet. När krumelurerna tar form och blir till liv kan också världen tydliggöras, om än det till en början ges i schablonmässig och starkt förenklad skepnad.

Elisabeth Eliasson

lisen.eliasson@telia.com

PS: Vi lever i kampanjernas och rörelsernas tid. Jag läste just att föreningen Läsrörelsen får tre miljoner kronor ur Allmänna Arvsfonden. Inte är det mycket, med tanke på den viktiga kampanj de bedriver under temat att språket är en förutsättning för demokratin.

Läsrörelsen lanserar också rena nyttoaspekter på läsandet som t ex att läsandet minskar risken för depression hos äldre, och i projektet "Allas barnbarn"

uppmanar man pensionärerna att läsa högt för barn minst en gång i veckan. Föreningen vill lyfta fram en läsning som ger sammanhang och lust. Ett av deras största projekt är de skriv- och berättarfestivaler med tioåringar i centrum som planeras i landets alla grundskolor. **DS.**

(Språka loss 2001)

www.fungerandemedier.se